

Szántó Piroska

KELEMEN JÓSKA

*Itt nyugszik az Úrban
Szabó Franciska Kis Asszon e sírban.
Virágzó élete
Tizenhat évet hogy éle
Jézus mennybe lelkét
Magához fölvette.
Midőn 1816 május huszadika folya
Ez erkölcsi tükör
Lett halál sámolya.
(Félegyházi ótemető)*

Gondolom, Ananké jót röhögött a markába, mikor Kelemen Jóska átnyújtotta nekem első ajándékát, ezt a verset. Tökfejek! Nem értik! Elandalodnak Szabó Franciska kisasszony fehér ruhás kun leányka barna hajú báján, akit zsámolyává gyűr a halál. Erkölcsi tükör, még mit nem! És a két mulya gimnazista nem tudja, hogy ez jelzés, előrejelzése a fiú sorsának, mellesleg ennek a csepp kis Magyarországnak és a fél világnak. Hogy elrongyolja, átszővi, bemocskolja fiatalságukat a halál, a háború. A sírvers luxus, néprajzi csemege, sem az Ardennekben nem volt, sem El-Alameinben nem fog teremni. És a háborúba a háború után is bele lehet halni. Rengeteg ember halt belé, amint-hogy Kelemen Jóska is.

Amikor a Katona József utca és a Visegrádi utca sarokjárdáját tökéletes rámpává csi-szolták az orosz tankok, ahogy ott fordultak be nyugat felé, elhittük, hogy vége a háborúnak. Aztán francia hadifoglyok hazaigyekvő csapata vonult végig a körúton, s a nővérem, Panni odafutott hozzájuk, és üzent a Bordeaux-ban élő francia barátjának, hogy élünk, túléltek a háborút, és már a férjéről is kapott hírt. Pista is megjött, a távoli – de milyen távoli! – Budáról. Édesapja és édesanyja is megmenekült, mert a háború ocsmány markolója nemcsak a legaljasabb emberi indulatokat fordította a felszínre, hanem – igaz, keveseknél – a legnemesebbeket s a leghősiesebbeket is. Budapest tá-páskodott, elszántan, de persze lassan és nehezen, és Vas néni, Pista édesanyja, isten tudja, miért, Pistát és engem vont felelősségre a közállapotok miatt 1945 tavaszán.

– Mert ha már nem néznek bennünket handlézsidóknak, hát minek kell az egész városnak hurcolkodni, nem értem én ezt. Sok Pest megvan még. És nem értem én ezt az Ottlikot sem, csak viszi az aktatáskáját, és ott alszik nálatok, azon a snassz díványon, még párna sincs. És mindenki megjön, az Imre meg az Ernő, és egy hirtelen elhatározással a Bélánál aludtak a földön. Nem ért el a bátorságuk még egy éjszakát? Mert a Béla is gyilkos lett, hiába kapott annyi aranybullát, még amikor! Védi azt a Bárdossyt! De az önző betyár fiát, a Gyurkát meg hagyta mostani rendőrnek, ávéháznak belépni. Van kedve még ezeknek szalutálni és masírozni?

– Ez csupa rendetlenség és vége lesz. És én mindent tudok, mert nekem a házmes-

terné mindent elmond, mert ő hétköznapi, csak mindig piszkos a lépcső. Hogy maga (ez én vagyok) ott mer a vonat tetején utazni valami Tápióba, ahol nincs semmi, csak minden nőt megerőszakolnak. Marikának, az én leendő menyemnek az öccse hoz élelmet Kondorosról, magának mért nem a nagymamája küld onnan faluról, Félegyházáról?

Pista olyan dühös, hogy szólni sem tud, kihúzom a másik szobába, komolyan félek, hogy nekimegy az anyukájának, egyszer már hozzávágott ilyenkor három zsemlét – persze még akkor nem volt kenyérjegy, most meg zsemlé sincs. Jól is teszem, hogy eltávolítom, mert Vas néni kivágja az utolsó bombáját:

– És most a *Nyugatba* úgyse írhatasz, hallom, ezt is kitorölték.

– Azért Anyunak meg kellene mondani, hogy még nincs rendszeresen se posta, se a vonatok nem járnak menetrend szerint. És amit a Béla fiáról mond, lehetséges, hogy igaz?

Vas néninek, akárcsak egy angol regényhősnőnek, hat unokaöccse van, és közülük dr. Berend Béla voltaképpen az egyetlen földi lény, akire Vas néni mindig hallgatott, legfőbb bíró, lelegegásabb ember, csodálatos hős, szava törvény és mérték, igaz, kicsit Madách módra: „E gyermeket orvosnak kell tanítani – ebből pásztor lesz!” Béla az első világháborúból olyan magas kitüntetésekkel jött vissza, hogy a zsidótörvények nem vonatkozhattak rá s a családjára sem. Most elvállalja Bárdossy László, a háborús bűnösként perbe fogott volt miniszterelnök védelmét, aki hadat üzent először a Szovjet-unióknak, aztán az Egyesült Államoknak. Miközben a fia...

– Igen, igaz, amit Gyuriról mondanak – világosít fel Pista. – Megörültek. Beleszeretett egy többgyerekes pártnőbe, trikotóz. Gyuri ott dolgozik jogász létére az Andrássy út hatvanban. *Contradictio in adiecto*.

Az Andrássy út hatvanban volt a nyilasszékház. A pincéjében kínozták és gyilkolták a katonaszökevényeket és a zsidókat, a büszke nyilasok. Most vajon kik ölnek ott és kiket?

*

És a félegyházi nagyanyám nem küldhet csomagot.

Mi Félegyházán a Piac téren laktunk, hivatalosan a Városház téren, de senki se hívta Városház térnek, csak Piac térnek. Voltaképpen ez volt a városközpont, a segesvári Petőfi-szoborral, szemben a Hattyúval, ami Petőfi édesapjának volt a kocsmája, gyönyörű liba formájú hattyúval az orromfal közepén. Igazi hattyút talán soha nem látott Félegyháza, „aki” állandó vitában a szemérmetlen Kiskőrössel körömszakadtáig állította, hogy itt, igenis Félegyházán született Petőfi, ő csak tudja, miért írta az „Itt születtem én ezen a tájon” kezdetű verse alá a félegyházi dátumot. Mert a szélmalom vitorlája is itt „hányja, egyre hányja a cigánykereket” – gyönyörű, messziről látható forgó szitakötőszárnyak vették körül Félegyháza határát. A Piac téren állt a tündöklő városháza is, zöld-sárga tulipánok ragyogtak rajta, meg a város címere, a kék mentés, kardos, piros nadrágos Kun Kapitány, maga a városháza bejárata árkados, szörnyen méltóságos, s a szomszéd Korona Szálló is mindent elkövetett, hogy nagy várost mutasson. Még biliárdszoba is volt benne – én ugyan ezt sose láttam, de a dominózó urakat igen, a nagy tükörelakon át. Az egylovas bérkocsik (fiáker) a szomszéd Korona utcában, a szálloda fala mellett várták az utasokat. Ha kinéztem a szemben álló házunk kisajtáján, gyakran láttam egy szétvetett lábbal, szoborként ott álló nagydarab nyolcadikost.

Nyolcadikos. Volt már akkor, a húszas évek végén, koedukációs iskola? Gimnázium? Nyolcosztályos? Bizonyosan volt, hisz Márai megírta a „Bébi vagy az első szerelem”-ben. Mindenesetre Félegyházán abban az időben csak szörnyű körülményesen kerülhetett egy lány a gimnáziumba. Ott volt a Konstantinum (zárda), ott elvégezhetette az emelit, a polgárit, a tanítónőképzőt is, minek egy lánynak a gimnázium. Ha mégis, erőszakos, egyetemre tolokodni akaró teremtés, hát tegyen különbözeti vizsgát latinból és geometriából, s akkor lehet a fiúiskolában magántanuló. De ezt is nehezítsük csak meg. *Bejáró magántanuló* lehet, de nem felelhet, csak hallgathatja az órákat egész évben, év végén írásbeli és szóbeli különvizsgát kell tennie. Ez persze sok pénz, tandíj, vizsgadíj, nem ingyenes, gimnáziumba járni luxus, felvágás, de azért persze rang és dicsőség is (rossz tanuló lányok nemigen igekeznek gimnáziumba), de főleg óriási mulatság. Az ötödikben négy lány vagyunk és harminckét fiú. De nem oda Buda! Csak nem fogunk tízpercben együtt hancúrozni a fiúkkal, mióta néhány éve Balázs Bucinak hatodikban gyereke született, vigyáznak ránk cefetül. Egy aranyos vénkisasszony ül a lányszobának kinevezett osztályteremben, nekünk ott kell lepakolni, dehogyis mehetünk be az osztályba. Amikor a tanár órára megy, beszél értünk, az ő kíséretében léphetünk be, óra végén visszakísér a lányszobába. Hirtelen égig csap a népszerűsége a hátsó kis tornaudvarnak, a fiúk ott lengenek nyújtón, lovon, fene tudja, milyen tornaszerezen, a lányszoba ablaka odanéz. Az osztályban az első két padban ülünk, hátranézegetni tilos, a fiúk csak hármunk tarkóját láthatják, és Ila copfját. Olyan jól és eredményesen vigyáznak az erkölceinkre, hogy három hét alatt a három lánynak hódolója születik, csak nekem nem. Ugyanis a városerdőnek is beillő parkban (lövöldének hívják) még tó is van, nádas, rét és gyönyörű kanyargós utak, de lányszoba az nincs. A negyedik lány én vagyok. Nekem nincs udvarlóm. Szerencsétlenségemre a három barátnőm közül kettő szépség, a harmadik nőiesen fejlett, vonzó. Én nem vagyok szép, és öröklött ruhában, cipőben járok, szégyellem. „Maga olyan, mint egy fiú, Piroska, melle sincs, és örökké a nádasban himbálódzik a fűzfán.” – Hát mit csináljak?

A három barátnőm boldogan sétál három osztálytársunkkal (ketten később azokhoz mennek férjhez), sétál, mondom, és semmi más nem történik. Egy kézszorítás sem. Csók?

Hallatlan, lehetetlen, csak jegyesek között fordulhat elő. De az egyetlen paptanárnunk, sajnos, a városerdő közelében lakik, szüntelenül lesi a diákokat. Fekete ruhás vékony alakja minduntalan felbukkan, vészjóslón, csak bólint a laudeturra, s a felügyelő – szegény Dórika, vénlány, huszonkét éves – figyelmeztet bennünket, hogy inkább a nagy utcán illik sétálni úrilányoknak. Igen? Úgy is jó. Összefogódzva táncolunk le-föl a Városházától a vasútig, az „alléban”, és ekkor történik, hogy a barátnőim, Éva, Edit s Ila minden fordulónál mélyen néz az udvarlója szemébe, de legnagyobb multságukra énrám is rám néz egy fiú – először gimnazistakoromban. Magas, erős, jó formájú barna fiú. Nagyobb baj az, hogy „nincs bemutatva”, tehát nem köszönhet nekem, és mikor elválunk a lányoktól, követ a Piac térig, s mikor látja, hogy beugrok nevetve a kisajtón, hát állást foglal a túloldalon, szemben a házunk előtt, a továbbiakban ideje jó részét itt tölti, míg hivatalosan és teljesen szabálytalanul meg nem ismerkedünk.

Osztálykülönbség, társadalmi különbség? Anyja, apja, húga van, kis földjük van, és az apja festő. Persze parasztfestő, külön műfaj, nem szobafestő, de mindent fest, ládát és konyhaszekrényt, tájképet és merev szemű arcképet fénykép után. Ila udvarlója,

aki jó ismerősük, mindent tud róla, tulajdonképpen barátok lennének, ha nem lenne áthidalhatatlan különbség egy nyolcadikos Kelemen Jóska és egy hatodikos Sallai Jankó között, és Sallai Jankó, a legelőkelőbb helybeli család fia meg egy félparaszt Kelemen Jóska között. Én meg a „zsidó lány” vagyok, hiába jártam zárdába, és hiába halom odahaza szüntelenül: az a gazember, „goj” apád, aki nem törődik veled, tőle felfordulhatnátok. Nem, igazán nem volt édes az otthonom. De ott volt a határ, harminc hold pusztá, tanyákkal, Petőfi szélmalmaival, az égburán vándorló hold, és a pusztai tavak, meg a fű, amit hason fekvé órákig el tudtam bámulni, hát még a nyájak és csordák, csak azok ritkán jöttek a város közelébe. Elég nagy szégyen volt jó tanulónak, sőt eminensnek lenni, de hát így lehettem csak tandíjmentes, és bocsátották meg a pusztai csavargásomat. Persze bolondosnak tartottak érte, mit lehet csudálni egy libapettyes fűdarabon. Én tudtam. S mint negyven évvel később a Tate Galériában kiderült, Van Gogh is tudta. Sose ismertem azelőtt ezt a képét, ritkán reprodukálták, semmi más nem volt rajta, csak fű. A változatos csudaformán belül egy-egy fűegyéység. Ott hasaltam a fűvön, az állam a két tenyeremben, mikor megállt fölöttem a torony Kelemen Jóska, és azt mondta:

– Ugye szép?

Abban a percben tudtam, hogy igaz barátom született. Pedig fiú. Nem, dehogyis szerelem! Mohón tisztáztunk egymással sürgős, fontos, titkos dolgokat. Hogy a fűvet soká lehet nézni. Hogy a kis bárány egyszerre ugrik rá mind a négy lábára. Hogy a magyar nóta nem azonos a népdallal, hogy a kiszámolós mondókák s egyáltalán a mondókák gyűjtendők és megjegyzendők, ugyanúgy, mint a sírversek a temetőben. Hogy én nem ismerem ilyesmit? No majd ő mutat nekem. Hogy szegények vagyunk, és szeretjük a paraszt néniket, bácsikat. Hallgatni is, látni is. A lovakat is és minden állatot. De én félek a pókoktól! Nem is igaz, egy ilyen bátor lány! Láttam a múltkor a bokrok közül, hogy a tóban lábolt, a békától nem fél? Hogy félnék valami jószágtól, akinek aranyszeme van? Különben tudja, hogy én a rajztanárhoz vagyok szerelmes? Hát maga kibe? Én Etelkába. Szentesi lány, karcsú, fekete.

Legközelebb Jóska megajándékoz egy gyönyörű sírverssel, mivel módszeresen átkutatnánk a temetőket, de nem lehet, gyanakodva néznek a locsolós, kiskapával felszerelt, jogos sírápolók, akiknek ott a hozzátartozójuk, hát csak vigyázni kell a temetőben. Strandon is (kipofozott, vadvizes árok és néhány kabin) találkozunk, ha ugyan van pénzem jegyre, a lányok nyáron nincsenek, nyaral mind a három, nem segíthet, a boldog Jóska bérletet vehet, és mindennap ezer métert úszik.

Mégse jó, ha az ember haverja annyival idősebb. Mikor leérettségizik, elmegy Kecskemétre jogásznak (bejáró, úgy hívják, mezei jogász), azonkívül még a Városházára tisztviselőnek. Különben is ritkábban állhat meg a házukkal szemben, és persze csak nappal. Este képtelenség fiúval sétálni, még Ilának sem engedi meg a tisztiorvos apja, pedig Sallai Jankó és közte jóformán már törvényes a majdani házasság. Jankó anyagilag, erkölcsileg kifogástalan. De hát kisváros az kisváros, egyszer megyek végig a Piac téren alkonyatkor Edit udvarlójával, másnap az iskolában fuldokló röhögéssel ír egy cédulát Kanizsai Tóni. „Hogy az a csavargó, aki esti harangszó után a Piac téren mászkál, ahol semmi keresnivalója, mindjárt tudtam, hogy te vagy. Csak azt az aktatáskás, rossz életűt nem láttam jól, aki melletted ballagott.” Hiába, kisváros az kisváros. De a barátság áll Jóskával, nekünk minden érdekes, olyan is, ami a barátnőimnek nem igazán.

– Ha nem lenne lány, maga nagy festő lenne – mondja.

– Így is az leszek, majd én megmutatom – mordulok vissza. Mert természetesen magázódunk egymással, csak mikor érettségi után Pestre indultomban búcsúzom, hangzik el egy bizalmas szó.

– Most már tudom a Városházáról az édesapja dolgát. Három éve ismerjük, tegez-zük egymást, Piroska.

– Jó.

Megcsókolja az arcomat, én is az övét.

Pesti asszony lennék, ha nem volnék kommunistaság miatt kicsapott festőnövendék, s ha néha a némelykor megjelenő Kelemen Jóskával nem lenne politikai nézeteltérésünk.

– Te örült, háború lesz, világháború, nehogy elmenj katonának, mentsen fel a Város, az istenért, intézd el gyorsan!

– Dehogyan lesz háború. Adják oda Hitlernek Danzigot, mindjárt nem lesz. Jár az őneki!

De ez nem gátolja meg abban, hogy a veszélybe kerülő nagymamáékat ne látogassa rendszeresen, még a gettóban is, és ne legyen jelen, mikor elviszik őket, mert mindenképpen segíteni próbál. De lehetetlen. Félegyháza, mondom, kicsi kis város, és nekünk harmadik szomszédunk Endre László nagyúr. De Jóska Pesten megkeresi Pannit, megtudja a vidéki búvóhelyemet, s amikor bír, küld cigarettát, ha nincs, hát dohányt. Ha tudná, hogy mit eszünk, bizonyára ennivalót is küldene. De ezt nem tudja senki, Pista sem, eszébe sem jut, Panni sejtí, de letagadjuk.

Abban az időben, mikor a háború véget ért, hirdetőoszlop volt az egész Pest. Könyörgőcédulák keresték minden megmaradt faldarabon azt, hogy „ki tud róla”. Kerítéseken, fák törzsén kétségbeesett kiáltások, néha sikerrel is jártak, mindenesetre élelmet és ruhát ígértek, és rosszul írt orosz helynevekről tudakozódtak. A másik mód az ajtóréson vagy a levélnyíláson bedobott üzenet. Már ahol volt ilyen. Többnyire csak a hírközlő volt névtelen, mert ha nem, a hírkapók további hírekért gyötörték volna. Egy február végi délutánon hazaérve én is találtam egy piszkos, tépett cédulát: Kelemen Jóskát az Andrassy út hatvanba vitték, ha Szántó Piroska megtalálható, szabadítsa ki.

Ó, hát erre jó a Berend Gyuri. Hiszem az Istent, hogy ezért küldte oda. Mit akarnak Jóskától, Uram Isten.

Ez itt az Andrassy út. Évtizedek óta nem volt ilyen hideg a tél. A halottak nem bírnak a földre kerülni, ásó-kapa se vágja. A kabátomat ugyancsak szűri a szél, próbálok egy didergő platánfánál menedéket keresni, de a platánfa is fázik, nemcsak a merev ágai, a levedlő rétegei is csikorognak a kegyetlen szélben – ez az Andrassy út? Lukás ablakok, utcára kidugott kályhacső körül kormos dekoráció. És néma emberek mereszük a szemüket a kapura – ők is várnak? Azért nem mindenki néma, a szájuk előtt párásan füstölgő lehelet vagy kendőbe fojtott zokogás – de legalább emberek. Amíg ez a nyilasház volt, pusztán állt előtte az úttest, csak bútorral és ládákkal, csomagokkal megpakolt teherautók dörögtek be a kapun.

És most kilódul a Berend Gyuri, maga előtt terelve – kit? Ez Kelemen Jóska? Az, mert kinyújtja felém a kezét, s ezzel le is huppan egy tüzelőnek régen elvitt pad megmaradt kőlába-hoz. Hogy viszem én ezt a kékre fagyott arcú csontlétrát haza, a Visegrádi utcába, én is alig állok a lábamon.

– Nem tud segíteni, Gyuri? Hogy bírom el egyedül?

De Gyuri már fordul is vissza, rohan. Hisz így is csoda történt, mert hát itt van Jóska. Él. A többi most nem fontos. A derekánál fogom meg, ő két kézzel kapaszkodik a vállamba, majdnem lerogyok, és majdnem négykézláb megyünk, de megyünk. Viszem, mint halott zsákmányát a vadász – bírd ki, drágám, megszabadultál, hazamegyünk mihozzánk, és ebben a pillanatban utolér egy kisebbfajta orosz konvoj, kiugrik Pollák Oszi, barátom, kollégám és elvtársam, zokogva csókolni kezd – nem, nem tud segíteni, járőrben van, orosz katona. Viszont odaráncigál egy taligás orosz, valamit muzsikál neki, nekem meg egy egész orosz kenyeret nyom a kezembe, s ketten a taligára húzzuk Jóskát, ideje. Félig nyitott szájjal, hörögve szedi a levegőt, nem mondom, én is. (Nem nehéz egy férfi? – kérdi négyhetes asszony koromban Éva barátnőm.) De a taligás letesz a Nyugati előtt. Sűrű tömeg, vásár, alkudozás, és nekem nincs semmim. Egyenesen elém lép le egy meredek falusi asszony, kincseket ígérő kosár és egy piros, zománcos fedelű tejeskanna a kezében.

– Jó asszony, az Isten nevére kérem, adjon egy korty tejet – most hozom ezt az embert, fogságban volt.

– Mije van? Gyűrű, fülbevaló?

– Semmim sincs. Adja ingyen, emberségből, csak egy kannafedőnyt, nem többet.

– Ruhája sincs? Meleg alsó?

A rongyos sínadrágomat nem vethetem le, de a három lukas pulóverem közül a felső a legépebb. Gombolom ki a kabátomat, bújnék ki belőle, mikor valaki úgy képen törli az asszonyt, hogy kosár, kanna kigurul a kezéből, ő maga is felbukik. A kosár kiszóródó tartalmára ráesnek az emberek, mint a keselyűk. Tojások törnek össze (legszívesebben felnyalnám a földről), kolbászrudak és szalonnahasábok cincálódnak szét, s mielőtt körülnéznék, egy nagy csizmás férfi már itatja is a kannafedőből Jóskát. Szegény olyan mohón iszik, hogy a tej egy része visszabuggyan, mint a csecsemőknél vagy mint Thomas Mann Józsefénél.

– Büdös ringyó – jegyzi meg a nagy csizmás –, soha ne is legyen se ő, se a családja doktor nélkül.

S még segít hazavinni Jóskát. Felágaskodom, hogy megpusziljam, én nem tudom megfizetni, az Isten fizesse meg a jóságát.

– Megérdemelte az a kurva. Egy korty tejet sajnálni! Rendbe jön a papa, fiatalasszony, ne sírjon már, csak jól etesse aztán.

A kapunkhoz Pista támaszkodik, cigarettázik.

– Micsoda barom vagyok – nyögi –, oda kellett volna mennem nekem is, de felfordul a gyomrom, nem bírom Gyurit látni pufajkában, legszívesebben fölpofoznom.

– Ne bánts, ideadta Jóskát, mit akarsz, inkább segíts felvinni a lépcsőn.

– Felmék én négykézláb, hisz megszakadsz, Piroska – suttogja Jóska, alig van hangja, és nem tudja, de teljes erővel nehezedik a vállamra. Pista mélységes jóakarattal ugyan, de fene ügyetlenül a lábát tolná. Azért valahogy felérünk, és végre elnyúl az ágyamon Jóska, már alszik is. Én meg lihegve nézem az újra cigarettára gyújtó Pistát, majd' a nyálam csorog érte. De hiszen Bajótra is csak gyönyörű verseket és panaszos leveleket küldött nekem, mert feleslegesnek tartottam közölni vele, hogy János bácsi meg én krumpillevelet szívunk, s hogy a hegyvidéki parasztok nem kondorosi kisgazdák. Kelemen Jóska tudta.

– Van kajátok? Most kaptunk Kondorosról rengeteget.

– Van a Trattner (művészkonyha, leves és egy tál zszisikes lencse minden délben), majd hazahozom a felét. – És... most elvesztem a türelmemet, költő, költő, de hát ennyire hülye?

– Lopjál! Lopjál Maritól, hallod? Mert én leállok a ruszikkal, vagy kiállok az utcasarokra, de ezt a csontvázat fel kell táplálnom, te meg gyorsan eredj innen. De gyorsan, mert ami sok, az sok! Még megkívánom a cigarettádat.

Pista sápadtan, kimeredt szemmel bámul rám, ilyenek még nem látott. Lassan feláll, és „állat vagyok”, motyogja, kihátrál, de előbb letesz az előszobában egy egész meg egy fél csomag cigarettát. Szép és regénybe illő dolog lenne, ha büszkén utána vágnám, de ezt nem teszem. Mohón rágyújtok, és leülök az alvó Jóska mellé egy székre, megpróbálok gondolkodni. Mit csináljak vele, mi a legfontosabb? Szabályosan lélegzik, néha megrándulnak az ujjai. Legelőször meg kell mosdatni fektében, majd forгатom, nem kell felállnia. Van egy pillényi szappanunk, de hát egy morzsa, egy falat ennivaló nincs, se égen, se padláson – hát a Pollák Oszi kenyere, én hülye! A hátizsákomban. Megfeledeztem róla a cipelés problémái közben.

Most három olyan hét következik, ami kalandosnak is nevezhető, mert három hét telik bele, míg Jóska úgy megerősödik, hogy meg bír szólalni. Azaz, összefüggően el bírja mondani, mi történt vele, és nem csak elemi szükségleteit közli suttozva, vagy időnként csodálkozva jegyzi meg: – A te ágyadban fekszem? Kiszabadítottál? – Orvost még a legelső napokban szereztem, azt mondta, sokkos állapotban van, de erős, és ki fogja bírni, csak etessem és főleg itassam, két-három liter folyadékot naponta, mert sötétet pisil. Leves kellene, tej, vitamin. Jó vicc. A Trattner hazaszállítom, Panninak is kell, csak a művészek, írók részesülnek egyelőre a dús segélyellátmányban, két deci olaj, fél kiló bab és fél kiló borsó vagy lencse hetenként. De azért engem se kell féltetni – sokan otthagyják a borsót, babot, különösen az írók finnyásak, a festők nem, azok oda se füttyülnek egy kis zsizsikre. Azonkívül kiderül, hogy csodálatos kereseti forrással rendelkezem. Itt a kezemben. A vázlatkönyvem mindig velem van, ha egy csellengő ruszkit látok, vagy nekem jön valamelyik, leültetem egy romhalmazra, és lerajzolom, aztán átnyújtom neki, és közlöm: dáj kleba, bátyuska! Mindegyik ad, kivétel nélkül, ha nincs neki, hát cigarettát vagy egy dohányporos sárga cukrot. A legtöbb meg is simogatja az arcomat, és szüncskának nevez. Bosszant egy kicsit, hogy fiúnak néznek, de hála istennek, hogy nem lánynak, egyéb se hiányozna. Iszonyú dolgokat hallani, s egyszer majdnem megjáróm én is.

Orszem áll egy ház előtt, ezt nem ültethetem le modellnek, ő ellenben elkapja a karomat, és behúzza a házba. Bent nyüzsögnek a katonák, megfognak, s hurcolnak felfelé a lépcsőn, rúgok, harapok, ők csitítanak, nem, nem ők, dehogy, a kapitány. Majd odafent a kapitány. És most lefelé jön egy finomabb arcú és ruhájú, látja, hogyan verekszem, megrebben, megáll, én meg rákiáltok: – Az istenért, segíts, ezek a vadállatok megfogtak. – Franciául. Tud franciául. Kitép, kitép közülük, átfog, s a bömbölő, tiltakozó többi ellenére is visz, hurcol kifelé. Ó, háború és béke. Karatajev, Pierre, Rosztov Petya is orosz, és ez a vékony szőke fiú a bal kezével visz, a jobbal meg verekszik értem. Sajnos, a kapuba érve az őrszem nem enged ki, rám fogja a géppisztolyát. Beszélhet neki a szőke, amit akar, de engem most már elfog az örület, belevágom a fejemet a géppisztoly fölött a hasába, lőjön agyon, nem bánom! És most meglepő dolog történik. – Jovan, kislány – ordít a géppisztolyos, és kipenderít az utcára – megmenekültem. Ó, az orosz lélek! Rohanok haza, ugrál a hátizsákomban az aznap keresett három darab kenyér, mára feladom az üzletet, kezem-lábam reszket.

A Nyugatiban próbálok segélykérő leveleket küldeni Félegyházára, Jóska édesanyjának és feleségének, el is jut a sok közül egy (ismeretlen emberekre bízom), mert végre válasz is érkezik. Két magyar katona jelenik meg, s ledob egy batyut. Nem lopták

el, nem cserélték el, nem ették meg ők maguk, jövő hét után jönnek az „embörért” autóval, még úgysem bírná ki az utazást. Pannit is, engem is megcsókolnak, a bágyadatan mosolygó Jóska-t vállon veregetik, meglepő biztatást morogva: – Szöröncséje van, hogy mögtalálta a maga zsidáját.

– Maguk kecskemétiék?

– Hát. – Majd fölrepülök a boldogságtól, ezt a fajta igenlést régen hallottam. Hát persze, nem fontos a „persze”.

Valószínűleg Kelemen néni tájékoztatta őket.

– Nagyon jajgatja az urát a felesége.

– Hadd el, fél az oroszoktól, más asszony meztélláb is elmönt vóna az ura után.

Jóska még az előbbi biztatás következtében pirul és szégyenkezik (ennyi vére van, remek). Iskolatársak voltunk, nyögi, de én csak mulatni tudok a két drága becsületes tahón. Ennyi kincs, és nem lopták el! Pogácsa, tojás, bődön zsír, egy kerek otthoni kenyér. Kolbász! Szalonna! És egy egész sült karaj, sokáig nézzük, nem merem egyszerre jóllakásig etetni, láttam már ilyet a hadikórházban, egy katona belé is halt. Lisztet keverek nyers tojással, sóval langyos vízben. Jóska nyeli, mint a szent ostyát, Panni sírva kifordul a szobából, Korniss még nem jött meg, ugyan eteti-e valaki. Pistáért pillanatnyilag nemigen kell aggódni. Harmadnapra, miután hófehérré bicskáltunk egy hatalmas karajcsontot, megszólal Jóska:

– Októberben értek az oroszok Félégyházára. A Városházára jöttem be, németeket meg fasisztákat, nyilasokat kerestek. Nem is tudom, hogyan, egyszerre felhívtak engem, vittek, hiába mondtam, hogy nem, én nem, belöktek egy csomó ember közé, akiket máshonnan összeszedtek, nem lehetett szabadulni, azt mondták, hadifoglyok vagyunk, katonaszökevények, csak átöltöztünk. Pestnek tartottunk, végig harcolva jöttünk, minden egyes falut, várost hosszú rajvonalba zártak, aztán jött az őrszem, hogy „csiszta”, minket rendesen a templomba, az iskolába zártak addig, vagy csak körülfogtak fegyverrel. De mindig mások voltak, cserélték az embereket, barátkozni nem lehetett, lőttek, ütöttek, inkább összebújtunk, és nem szóltunk. Egy helység elesett, mentünk tovább. Kaptunk mindennap levest és kását, de szállást nem. Verandák téglafolyosóin háltunk, nagy ritkán szénaboglya is jutott, de azt többnyire lefoglalták a katonák. Aki reggel nem tudott elindulni, egy darabig rugdosták, aztán többnyire le is lőtték. Iszonyú hideg volt, hisz tudod, biztosan itt is. Volt rajtam kabát, mikor elvittek, de azt elvették, s adtak helyette egy mocskos kis pufajkát, csak aztán láttam, milyen jó meleg. Mindenütt ilyen „hadifoglyokat” ejtettek, nőtt a csapatunk, de több lett az ór is, az volt a pihenőjük, a fogolyörzés. Cegléd nagyon nehezen esett el, minket egy pincébe zsúfoltak össze, ott csak hideg volt, de általában a szabadban aludtunk, orunk, szemünk befagyott. Sokfelé nem volt letörve a kukorica, engedtek szedni, egyik társunk szaladni kezdett, utánalóttak. Nem találták el, lehet, nem is akarták. Sokáig el lehet rágni egy zsebre való kukoricát, tudod. Szóval együtt jöttünk a háborúval Pestig, azt mondták, ott majd rendeződik a dolgunk, megvizsgálják, ki német, ki nyilas, ki katonaszökevény. Csak olyan hideg volt, olyan rettenetes hideg. Egyszer feltörtek valami raktárt, s mindnyájan berúgtunk, mert nekünk is adtak, akkor kellett volna elszökni. De olyan végtelen az a havas határ, sok-sok kilométerre látszik rajta egy fekete pont. Megfagyott embereket is láttunk sokszor a fák alatt, gondolom, fölmásztak, s nem bírták soká tartani magukat. Az volt a legijesztőbb, hogy Pestre érve nem kaszárnyába vittek, hanem az Andrassy út hatvanba, én rögtön elbújtam a pince sarkába, s aludtam, meleg volt.

– Bántottak?

– Nem. Még nem kerültem föl kihallgatásra. De akik lejöttek onnan, hát... Öregembereket is, kisfiúkat is, leventéket. Véresek voltak, összevissza tépettek. Idejében jött az a barna tiszt, honnan vetted?

– Pista rokona, de örült. Zsidó, és azt hiszi, fel lehet támasztani bosszúállással halottakat.

Pista eltakarja az arcát.

– Most hozzámégy feleségül Pistához?

– Nem. Azt a lányt veszi el, akivel együtt volt az ostrom alatt, és mentette Pista családját. Ennyivel tartozik neki, különben is szereti.

Pista, akit idehívtunk a sült karajra, eddig egy szót sem szólt. Most is csak anynit mond:

– Hogy a te zsidó családdal mi lett, az most nem érdekel?

Jóska szól, látom, nem szívesen.

– A gettóba bejártam, ha ismerős volt a csendőr. De Vásárhelyről meg Orosházáról hoztak Endre Laciék csendőröket. És az emberek hurcoltak-vittek mindent az elhagyott zsidóházakból. A gettóban csak öregek, asszonyok és gyerekek voltak, a férfiakat már régebben elvitték. De mégis volt egypár férfi, aki megmenekült, mert hirtelen fogták körül a gettót meg a házakat, azt nem fogták meg, aki nem volt otthon. A csendőrök az állomást őrizték, volt, aki elérte a pesti vonatot úgy, hogy Pákán ugrott fel rá. De Sandikát a bankból vitték el, a munkahelyéről. Egy gazember, erdélyi gyűtment senkiházi, az odavezetett egy csendőrt a bankba, hogy van itt még egy púpos zsidó. Feldobták egy szekérre, még láttam, ahogy a szekéroldalba kapaszkodva ingott. Kecskemét előtt lelőtték. Csak eltemette valaki.

Sandika Gizi nagynéném férje volt. Édes, kedves, szép arcú, valóban erősen ferde vállú férfi, banktisztviselő. Az az ember kölcsönt kért a banktól, nem kapta meg, de ez igazán nem Sandikán múlt, viszont ő közölte az „ügyféllel”.

– Én nem tudok mást róluk, hol is hallottam volna?

– De én igen, Gizi megőrült a vagonban, nagymama eljutott a gázkamrába. Glanz Anci is, Lengyel doktor felesége is, majdnem mindenki odaveszett a félegyháziak közül. Beszéltem Beregi Icéval.

Most már csak ülünk, bámulunk magunk elé. Panni kicsit sír. A háborúnak vége. A rémtörténeteknek is. Vagy azoknak most jött el az idejük, és évekig fogjuk mesélni? Mindenesetre a Pistáé most következik, mert ahogy kikísérem, az előszobaajtóban megáll.

– Édesem, szombaton esküszünk Marival, tudod, hogy így kell lennie. Balázsék lesznek a tanúk. Cipi azt vágta az arcomba, hogy ő nem tesz felebarátja *mellett* sem hamis tanúságot. Mert nekem te vagy a feleségem. Én is tudom már október óta.

– Nekem meg te kellesz, nem a papír. (Jaj de nem igaz ez, annyira szeretném.) Tőlem megnősülhetsz, kurvázhatsz is, ha kedved van, mindegy, mi tartozunk össze egy életre. Jó, most egy darabig nem úgy lesz. Ezalatt csak festő leszek, és egyedül. Megcsinálom.

– Tudom, elviseled, de hogy bírod ki erővel? Még ezt a derék fiút is felápolni. Csömörivel, a te Andrej hercegeddel, már végigcsináltad Natasa Rosztova szerepét, az se volt kevés. És Natasa kicsit jobban volt táplálva, mint te most. Tyihonod sincs. Féltelek!

– Én is téged, Pjotr Kirillovics. Ugye kibírjuk?

Panni diszkrétén elköhibi magát, Pista fordul és megy. Minek nézzek utána?

Nagyon hideg van éjszaka. Nem tudunk rendesen fűteni, éjjel felébredek, hogy fázik az orrom. A fülem is, a lábujjam is. Hogy fázhattak ezek a foglyok, míg végighurcolta őket az Alföld csontvágó szelében, hidegében egész Budapestig a hadigép. És most meghallom, hogy Jóska sír. Furcsán, csukladozva, fel-felzokkanva, mint egy gyerek. Eddig egyetlen panaszszavát sem hallottam még. Talán most, hogy elmondta, így oldódik fel benne. Kibújok a rengeteg rongy alól, meggyújtom azt a gyertyavégekből összegyűrt világítószerszámot, amit otthon pilácsnak hívnak, mellé ülök az ágyra. Minden idegszállammal Pistára vagyok bekapcsolva, de ez a fuldokló sírás...

– Fáj valamid? Mit adhatok?

Ugyan mit? Két kézzel kap utánam, magához szorít.

– Te!!

Két hét múlva csakugyan eljön a két kedves tahó az „embörért”. Szalmát is hoznak, párnát is, nekünk kaját is, jókor, Korniss három nap múlva állít be, néger csontváz. Jóska lelkünkre köti, amint lehet utazni, menjünk le, hátha maradt valami, ő tudja, hogy kinél hagyták nagymamáék, amit lehetett. De csak nagy sokára tudunk lekeveredni, s tapasztaljuk, hogy Félegyháza is hadi út volt. A lövöldét elhordták tüzelőnek, a piactér s az „allé” fáit is, sok házat ért bomba, s az elhagyottakat persze az utolsó szögig kirabolták, az ép házak kapuja gerendával, kerítésdarabokkal van eltorlaszolva, mint árvíz idején. A városháza tulipános tornya épen ragyog messziről, az ótemplomban harang szól, a templomkertet ugyancsak feltűzelték, orosz járőr kopog végig az üres utcán, menjünk csak előbb Kelemenékhez, két lány alkonyatkor egyedül nye hasasó. Kapu, ablakok itt is eltorlaszolva, csengő nincs, hiába kiabálunk, utoljára én észbe kapok:

– „Béeresztik-e a betlehemeseket? Beé, uram, beé?”

– Hát hogyne, ha valaki ilyen szépen kéri! – jelenik meg Jóska feje az egyik ablakrésben, hála istennek.

Jaj, hisz ez soványabb, mint Pesten volt. Mi történt veletek?

– Édesapám meghalt tifuszban, míg én oda voltam. Mama megvan, velünk lakik. Csak én vagyok beteg, a doktor azt mondja, a hideg tönkretette a vesémet, sok mindent nem szabad ennem, pedig most volna mit.

– Fáj?

– Nemigen fáj, inkább csak siet. De jó, hogy legyüttetek, most már lassan rendbe jön minden. Bor is van, pálinka is, cigaretta is. Kótt tézta is. – Mosolyog ránk a sírversgyűjtő, régi mosolyával. – Az állásom megvan, jobb is, mint volt. Mert most elmondta.

– Ki? Mit mondott el?

– A kollégám, aki feljelentett. Hát hogy hogy volt. „Bejöttek az oroszok a hivatalba, náciakat kerestek, kooperánsokat, ordítva, lövöldözve. Rajtam nyakkendő volt, nekem estek, csavargatták. Mindenki összeszarta magát, te, Jóska, lent voltál az irattárban. Nézd, te voltál az egyetlen a testületben, akinek nem volt gyereke. Én mondtam, hogy csak te vagy itt németbarát, hitlerista. Neked adom az órát, a tiedet, ugye, elvették.” Nem fogadtam el, nem szóltam semmit. Mit mondhatok. Azóta elment már. Gátérra költözött. Mert ahogy elmondta nekem, a kollégák közül ketten leköpték. A harmadik meg azt mondta, le kell löni. Annak idején ők sem szóltak.

A piactéri házsor utcai fala csupa üzlet volt. A miénk is. Schiffer néni bőrüzlete, Strasser bácsi boltja és a Nemzeti Falatozó című csehó. A főfal mellől nyílt a kisajtó, az utcai bejárat. A kisajtó, ami piacos napokon tárva-nyitva volt, de éjszakára se igen zártuk be. Hátról a Nagykapu. Bent nagy udvar, kert, kút, L alakban a lakásunk, a miénk és Szidi nénié. Négy szoba, konyha, kamra, veranda. Vadszőlős, oszlopos, piros téglás veranda. A kisajtó és a lakások között volt a kert. Nyáron meg kellett fulladni az akác- és violaillattól, utolsó nyáron rengeteg violát ültettem. Beleszólt azért az istálló szaga is, azt is éppen úgy szerettem. A tetőnek támasztott létra vitt fel a padlásra, zsindeletős, ferde falú, cicalépcsős kis toronybejárat, gyerekkorom kedvenc tartózkodási helye, az Ótemplom és a Városháza tornya néz be a barackfára. „Megállt az óra, nézd meg a toronyórát, Piroska.” A másik padláson, a cserepesen, kölykezett a cica, s az én ágyamba hordta be a pici macskákat. A másik padlást nem szerette, félt a két kis de-nevértől, akik a szelemenfa részében laktak, kis csillogó rubinszemük látszott. Zörgött a száradó babhéj meg a csöves kukorica. „Forgasd meg a kukoricát, ha már fent vagy, Piroska.” A kút körül víztócsák, Ilonácska most ereszti ki a csirkéket, beleisznak, Bobi, a kutya játékosan kergeti őket, nem kell komolyan venni. A mosókonyha mellett a budi cifrára faragott ajtaja, óvatosan megkerülöm, amikor kinyitom a Nagykaput a beszélő tehén előtt. Géza, a lovunk már nincs meg. Nyár van.

Jó, hogy Jóska velünk jött. Ahogy lenyomom a régi ismerős kis vaskilincset, hátulról átfogja a karomat. Panni is. Ők tudják, hogy a kisajtó nem nyílik sehová. A se vége, se hossza udvar rommező. A barackfa elrepedve, a húzós kút a földön, a tető beomlott, a csuda módon megmaradt padlásajtó nyikorog. Az istálló még álló darab falán vérfoltok, téglatornelék és vakolat borít mindent, a kertet is. Egyetlen kis zöld folt, ágas-bogas, alacsony. Két tő kapor. Ezek szerint ott volt a konyhaablak, az alá vetett kaprot nagymama, mikor még a konyhaablak párkányán magnak eltett paradicsomok száradtak. A napon.

– Nem tudni, hogy történt – mondta Jóska –, egy darabig cigányok tüzeltek itt, vagy ha megsérült a ház, tudod, mondtam, széthordták mindenütt.

– Aranyszarvat lőtték le? – kérdezem, de száraz a torkom, a vérfolt az istálló falán kicsit zavar.

– Nem. A tehenet elvezette egy ember. Lehet, hogy nem is magának. A disznót lőtték le a ruszlik, csak a konyhaajtóra fektetve szedték szét. De mindenki másképp mondta, akit kérdeztem. És mégis meg kellett mutatnom, láttál Pesten épp elég ilyen, talán elviszel egy követ vagy egy darab téglát. Olyan, amilyen, de mégis az otthonod volt tizenhét éves korodig.

A kisajtó kulcspajzsát csak két szög tartja, kihúzom, leveszem és zsebre vágom a kulcspajzsot.

– Ezt viszem el, az ajtóét, amelyik sehová nyílik.

„Egy rozmarinszál, az emlékezetre.”